

www.dereta.rs

Urednik
Zoran Bognar

Ivo Andrić

O ratu i bombardovanju

Priredeno u Zadužbini Ive Andrića
Biljana Đorđević Mironja

Beograd
2019.
DERETA

© Zadužbina Ive Andrića, Milutina Bojića 4, Beograd, Srbija

© Ovog izdanja *Dereta*

Rukopisi Ive Andrića čuvaju se u Arhivu Srpske akademije nauka i
umetnosti / Lični fond Ive Andrića i Zadužbini Ive Andrića.

U izuzetnim i sudbonosnim događajima kao što su ova bombardovanja iz vazduha, kao i u vremenima teških političkih progona, držanje većine ljudi je slično. Plašljivima i samoživima se čini da je sve što se dešava – svaka pojedinost – upereno protiv njih lično. Plitkoumni ljudi, kao i oni koji su po prirodi lakomisleni i bezbrižni, ne misle o tim događajima uopšte, sve dok ih ne osete na svojoj koži. Jedino razborit čovek trudi se da sve promene u društvu i javnom životu posmatra hladnokrvno i tumači pravilno, i da prvo uoči i oceni njihovo opšte značenje, a tek posle toga ispituje u kojoj meri ti događaji mogu i njega lično da pogode, i onda nastoji da se ukloni i zaštiti – ukoliko mu je to moguće i moralno dopušteno.

Ivo Andrić, Beograd, 1944.

Iz Znakova pored puta

„Ovaj Beograd neka varoš mimo sve ostale varoši; privlači rat kao magnet.”

Jedna žena sa Zelenog venca

Iz Andrićeve Crne knjige

I

Medu sirenama

Većini dve sirene

Posto je ne samo ucinice i
 u verlicitih varloga ali slova
 i potpuno osudita i odlaone do
 na astem i tako gledanje
 i shvatanje koje li o covanu
 plerito, Evrope je podlegnu,
 ali izlenu i uporno usmet
 unta samoj seli citav niz
 odricanja i slojadenja na
 kojima li, o; anahoreti ra-
 nih stoleca mogli reista po-
 ran deti. Posti morala ter
 sankcija) Posti ne ispestanje
 i emancipacije plati ter odmarde

MEĐU SIRENAMA¹

[Berlin, 1940]

[I]

Pošto je na razne načine i iz različitih razloga ali složno i potpuno osudila i odbacila svaku askezu i svako gledanje i shvatanje koje bi od askeze polazilo, Evropa je postepeno, ali dosledno i uporno nametnula samoj sebi čitav niz odricanja i zlopaćenja na kojima bi joj anahoreti raznih stoleća mogli zaista pozavideti. Posle morala bez sankcija i emancipacije ploti bez odmazde došla su ispaštanja bez nagrada, žrtve bez cilja i odricanja bez smisla.

Čitavi narodi su bačeni u askezu po nevolji i bez iluzije i utehe. Hranimo se nedovoljno i slabo, ali to nije post ni odricanje. Bude nas u nevreme i teraju iz postelja i stanova, a to nije ni bdenje ni molitva. Ograničuju nam slobodu kretanja, oduzimaju nam imanje, pa i ime samo, ali ne daju našoj žrtvi neki smisao, ne uče nas ni poniznosti, ni poslušnosti, kako bismo lakše podneli. Najposle, ranjavaju nas i ubijaju, ali bez obećanja i nade na nagradu i uskrsnuće.

¹ Tekst Dnevnika čuva se u rukopisnoj zaostavštini Ive Andrića u Arhivu SANU. Prvi put u celini objavljen je u *Sveskama Zadružbine Ive Andrića* br. 28/2011 (priređila Žaneta Đukić Perišić). Navodimo belešku priređivača: *Prvobitni naslov „Između dve sirene” Andrić je precrtao i iznad njega napisao i podvukao naslov „Među sirenama”.*

Tako će se možda u našem veku desiti novo i veliko čudo: iz askeze po nuždi rodiće se vera koja će nas spasti, kao što se nekad iz vere rodila askeza koja nije mogla da održi veru ni da nas izbavi.

15. IX 40. g.
Berlin

[II]

Ima života u kojima se sve želje ostvaruju potpuno. Kad sam bio dete, u Višegradu, predveče kad se krave vraćaju s paše ili u mraku kad se iz kasarne javlja žalosna truba, želeo sam da moj život ne ostane tu, u tim tesnim granicama, da se nagledam sveta, da vidim sjaj i čujem glas velikih gradova.

Sad se, evo, nad mojom glavom razgovaraju Berlin i London, uz sevanje munja i lomljavu koja preti da nas sve odnese.

Ništa nema opasnije i smrtonosnije od dečijih želja. Ima li neko ko sluša i na čudesan način ispunjava dečije želje?

23. IX

[III]

Nisu retki slučajevi da prilike prisile čoveka da promeni način života i nauče ga da drugačije živi, ali nama se ovde dešava da nas naročite prilike uče da drugačije spavamo.

Zvukovi i pucketanja koje čujemo u mračnoj sobi pre nego se zanesemo u san, sad imaju sasvim drugo značenje. Mi ih primamo i u napola usnuljoj svesti ispitujemo imaju li veze sa zvucima sirene, šumom aviona i tutnjem topova

koje očekujemo. A kad je u sobi i oko kuće tišina, kao u trenutku dok, ležeći, ovo pišem, i ta tišina je nova i čudna, kakvu nikad nismo poznavali. Pritajena i budna, ta tišina nije, kao druge tišine, nestanak i odsustvo zvuka, nego njegovo očekivanje. Ona leži nad budnom ali utihlom i zamračenom velikom varoši kao neosvetljena pozornica na kojoj oko ništa ne razabire, ali zna da svakog trenutka mora da se pojavi zvuk, pokret ili blesak.

U toj tišini može da se misli, mašta, čak i spava, ali sve u očekivanju zvukova koji su postali sastavni deo našeg sna i našeg bdenja. I čovek zaspi nekim tananim snom u kom ima nečeg lakog i kristalnog. I čovek se budi na glas sirene, bez uzbuđenja i bez čuđenja, i duša se od svih čula služi samo sluhom. Udivljena, sluša lomljivu zvukova koji su najposle došli. A u retkim i kratkim zatišjima uho raspoznaje onu istu pritajenu i budnu tišinu i u njoj lake, gotovo nezemaljske šumove, kad iskucavaju sati ili naiđe vetar sa kišom.

I čovek nije siguran da li se to bori sa snom ili sa nesanicom, da li ga to tišina budi ili zvuk uspavljuje. I tako trapovesan mislim kako je divna logika tela, kad spava i kad bdi.

26. IX 40. g.

[IV]

U mukla topovska paljba. U ušima još ima zvuka ili njegovog odjeka. Sve više preovlađuje tišina, u kojoj se očekuje ili nova paljba ili zvuk sirene koja objavljuje kraj uzbune. Sati kad je čovek i sanjiv i ne može da zaspi, i ravnodušan i brižan, i umoran i željan da se nečim bavi.

Listajući tada neki naš časopis, pun novih imena, u jednom trenutku videh jasno, kao sliku pred očima, neminovnu sudbinu svoju i svoga naraštaja.

Zavejava nas prašina vremena i od nas, živih bića koja se kreću i imaju svoj lik i ime, pravi polagano nepomične, bezoblične i neme kamenove međaše, koji ne žive, i ne rade i ne rastu više, nego još samo postoje, i svojim postojanjem jedino pokazuju granice svojih dometa.

29. IX 40. g.

[V]

Čim se začuje zujanje nevidljivog aviona, javi se iz zoološke bašte, koja je u vazdušnoj liniji svega stotinjak koraka od moga prozora, gakanje i piska peradi i ptica. Kako se zujanje približava i paljba postaje življa, tako se množe i rastu ti glasovi probuđenog i uplašenog zverinja. Vrište majmuni, kratko i na mahove, kao da se boje da glasom ne odaju mesto na kom su. Odjekuju glasovi nepoznatih tropskih životinja, krvoločni i tužni u isto vreme. Ali sve nadvikuju ptice. One gaču, klikću, zagrcavaju se i nadvikuju, od kaveza do kaveza, i izgleda da se međusobno draže i podstiču na sve veću viku i lelek. Uzavreloj peradi odgovori pokatkad duboko i ljutito režanje neke krupne zverke. Javi se i komična nota. Neko je počeo da reve sirovo i promuklo, kao neko naše magare, ali koje bi imalo svetski glas.

Zađe mesec i utihnu paljba. Umoran i pretrnuo od studeni, vraćam se u postelju. Iz zoološke bašte dopre još samo ponekad neki kratak ptičji glas.

Tako se spava u detinjstvu, za letnjih noći na selu, kad iz tame dopiru stišani glasovi peradi koja se po svu noć namešta i ćućori na legalima.

12. X 1940. g.

[VI]

Noć se bliži kraju. Zvezde počinju da blede, a mesec je negde na kraj sveta kao nemoćna svetlost. Ima četiri sata da se na tom dekoru gone i biju nevidljivi avioni sa sakrivenim topovima, kao izbezumljeni pijanice u krčmi u kojoj su vrata zaključana i svetlost ugašena. Tako se bar meni pričinjaju iz moje postelje u tami.

Ne bih mogao kazati da se ne bojim, ali svaki čas zaboravljam svoj strah. Tek poneka jača eksplozija podseti me opet na njega za trenutak, da ga posle kratkog vremena ponovno zaboravim.

Kad bih noćas poginuo od jedne od ovih granata što kao tanke lavine huče iznad moga krova, nastradao bih kao gluv čovek od tramvaja; poginuo bih zbog svoga ljubopitstva i svoje lenjosti, sa manje smisla nego što gine zverka u šumi ili tica na grani.

20–21. X 40. g.

[VII]

Kad se paljba, posle prvog napada, stišala, zaspao sam konim toplim i prozirnim snom kojim čovek spava između dva buđenja, jednog koje još nije zaboravio i drugog koje svaki čas očekuje.

Iz toga kratkog sna trgnula me nagla i jaka paljba druge uzbune.

Bio sam budan, ali još pun sna. Vazduh je bio pun zvukova. U visinama je još lebdela jeka sirene koja je objavila ponovnu uzbunu, ublažena i daleka. Sa reke se javi kratko glas sirene sa nekog broda, promukao i slabačak. Jedna kola projuriše punim gasom.

Svi ti zvukovi ostadoše za trenutak u vazduhu, isprepletoše se među sobom i pomešale sa sve jačom i sve bližom topovskom paljbom koja je rasla kao plima. I dok su se još dovršavali, mešali i sudarali svi ti zvukovi, preseče i oštro i popreko zujanje prvog engleskog aviona, resko, fino i uporno.

Odjedanput mi se učini da se ti zvukovi javljaju sa smislom i slažu sa planom i da će se, sad evo, složiti u harmoniju zbog koje se oni javljaju, šire i stišavaju.

Ta je iluzija trajala jedno magnovenje, toliko kratko da se njegova kratkoća ne da ničim izmeriti i izraziti. Ali je postojala isto tako istinski i nesumnjivo kao što postoji zemlja koja traje stoleća.

24. X

[VIII]

Sinoć, upravo jutros, jer je bilo oko šest sati izjutra, engleski avioni su, pošto su dva puna sata bombardovali i bili bombardovani po okolini Berlina, preleteli samu varoš i bacili nekoliko bombi. Jedna je pala na veliku raskrnicu, udaljenu tri stotine metara vazdušne linije od nas. Eksplozija nije izgledala naročito jaka, ali je neobičan i strahovit bio fijuk te bombe dok je padala sa visine od 1500–2000

metara. To je kao oštar udarac bičem, ali avetinjski produžen; ogroman, kratak i trajan u isto vreme. Ovo poslednje izgleda paradoksalno i protivrečno, ali je kao trenutni osećaj nesumnjivo tačan i ne može se drukčije izraziti. Sva pucnjava i sav lom koji se čuju pre toga fijuka izgledaju odjednom bezazleni kao dečija igra ili veseo vatromet. Celo dotadašnje bombardovanje koje je za druge ljude, na drugom kraju varoši, bilo smrtonosno a koje smo mi posmatrali na daljini od tri kilometra vazdušne linije, prokine se odjednom kao šarena kulisa i iza nje sijne oštrica i otkine se tup fijuk koji pogađa nas ili nekoga u našoj blizini. Koliko traje? Sekundu, dve, tri? Nemoguće je kazati. Čovek samo oseća prisustvo udarca i brzo misli: sudbina, šteta, bol, smrt. I u isto vreme sluša kako avioni koji su bacili bombe strelovito beže iz vatrenog kruga i kako za njima eksplodiraju meci svih kalibara.

Zamoren od stajanja pored prozora, napregnute pažnje i uzbuđenja, legao sam ponovo da odspavam deo noći koji još ostaje.

Jutros, nekoliko sati docnije, prvo što mi se pri buđenju javilo u svesti bilo je sećanje na noćasnji fijuk teške bombe koja je, kako sada saznajem, provalila ulični beton, oštetila stanicu podzemne železnice, ubila nekoliko ljudi i razbila sve prozore i izloge po svima okolnim kućama.

16. XII 1940. god.

DNEVNIK, SOKOBANJA, 1942.²

Sokobanja, 10. VII 1942. g.

Susret između patrijarhalnog života i civilizacije u Sokobanji.

U toplom kupatilu sve je doboga primitivno, napola čisto i zapušteno. Jedna stara žena, bosonoga i čupava, pušta me bez lekarskog mišljenja i bez karte da se okupam, naravno za bakšiš.

U kabini koja je uređena za vreme prosperiteta, pre desetak godina, lepa kada od zelenkastog mermera. Sve ostalo je jednostavno, zapušteno ili potpuno upropašteno. Okruglo ogledalo na zidu, oslepelo od isparavanja vode, ispod njega polica od metala i stakla. Sve je to prikovano suviše visoko i suviše daleko jedno od drugog, kao da su ga prikivali slepci ili bar radnici kojima nije uobičajena i razumljiva upotreba tih predmeta. Za odmor, svega jedna mala klupica, prekrivena pocepanom mušemom.

Ona starica mi daje (opet za bakšiš) jedan peškir, tanak i jevtin. Ali, on je vezen rukom neke sokobanjske devojke.

² Tekst Dnevnika čuva se u rukopisnoj zaostavštini Ive Andrića, u Arhivu SANU. Prvi put je objavljen u *Sveskama Zadužbine Ive Andrića*, br. 14/1998 (priredio Predrag Palavestra). Sve tekstove u fusnotama, u nastavku, sačinio je Predrag Palavestra.

Primitivni cvetovi, stilizovani, nerazumljivog roda i porekla. Na jednom kraju izvezeno neveštim rukopisom ovo:

„Koj se tare dinar da, samo svekar badava, svekar se je istrošio dok je mene isprosio.”

Sokobanja, 13. VII 1942. g.

U parku, pred kupatilom sede jedan seljak iz okoline i jedan poluvarošanin iz Banje, i čekaju na red. Seljak je mršav i bolešljiv, ali sklon razgovoru i pričanju, a varošanin još sanjiv, grub i rasejan čovek koji na pitanja odgovara suvo i kratko a na šale se ne smeje nikako.

Govor je o jednom malom psu koji čeka gospodara pred kupatilom. Seljak, željan razgovora i opštih razmatranja, kaže kako je to čudo divno kako su neke životinje privržene, a kako je pas „najveran od sve druge”.

– Jeste – kaže građanin kroz otegnuto zevanje – verno je. I psuje mu majku majčinu.

Tada onaj seljak nespretno i bojažljivo, ali kao čovek koji voli da priča, otpoče da kazuje anegdotu o gospodinu koji je pušio u kupeu za nepušače i o dami sa psetancem na kri-lu, koja se bunila protiv pušenja. – Sve tačno onako kako je ispričano u³ [...]

Kad je seljak pomenuo kako je dama dohvatila gospodinovu „lulu” i bacila je kroz prozor, varošanin je malo jače otvorio desno oko i pogledao malo bolje; očigledno, jer je reč o nenadanoj šteti. A zatim je odmah produžio da poluzatvorenih očiju dremucka, pošto se dovoljno uverio da je

³ Nedovršena rečenica.

sve to samo maštanija ovoga bolešljivog seljaka, usamljenog i željnog razgovora.

A seljak je pričao dalje kako je zatim, u jednom trenutku dok je gospođa „htela nešto da popravi, kosu ili šešir“, onaj gospodin dohvatio psetance i bacio kroz prozor za svojom lulom.

Seljak se tu stidljivo nasmeja – ukazaše se beli zubi i bezbroj bora u žutom licu – sam svojoj priči onakvoj kakvu je on u sebi zna i oseća. I videći da varošanin nije ni osetio poentu, on se ponovno zbunjeno nasmeja i dodade kako se umešala policija u stvar i počelo ispitivanje, a onaj Englez hladno odgovorio (jer, bio je Englez) da je samo „poslao kuće da mu donese lulu“.

Kad ni taj dodatak, koji je sa naporom i snebivanjem izmislio, nije mogao da zasmee varošanina, seljak se još jednom nasmeja sam, pa učuta, pogledajući jednako s vremena na vreme u drsko i nepomično lice sanjivog čoveka.

Ja sam ih gledao iz prikrajka i pomišljao na Fjodora Mihailoviča, na književnu slavu, na sudbinu štampane reči u svetu. A između svega u meni se širila moja stara misao o pričanju, o pričama i o onima koji pričaju. To je bila složena misao, jedna od onih koje nas godinama stalno prate i koju nikad ne obuhvatimo celu, nego joj svaki put kad nam se javi sagledamo samo jednu od njenih strana. To je bio upravo niz misli vezanih jedinstvom predmeta:

Želja za pričanjem potiče iz jedne osnovne ljudske potrebe; lice kod koga se ta kobna potreba neodoljivo javi i koje joj popusti, dolazi neminovno u podređen i zavisan položaj prema onome kome priča i od koga očekuje razumevanje, odobravanje, ili sl.

U svakom pričanju ima nečeg neprirodnog, opasnog, štetnog i pomalo nedostojnog. Onaj koji priča, kao i onaj koji glumi, napušta za trenutak svoje ja, odriče se svoje ličnosti i potrebne, prirodne pažnje nad sobom, otkriva se, ostaje bez odbrane, i predaje se čudima slučaja i tuđe volje.

Ono što smo jednom ispričali i kazali nije više u našoj vlasti i mi ne možemo ni predvideti šta će od toga načiniti tuđe volja i pamet, ili čud slučaja, a pod našim imenom.

Stoga zdravi i mudri ljudi i ne pomišljaju da puste maštu i razvežu jezik i da kazuju ma šta što je izvan kruga njihovih neposrednih ličnih, porodičnih i društvenih interesa, a pričanje ostavljaju dokonim i nesmotrenim ljudima koji su lišeni urođenog obzira i vaspitanjem stečenog stida.

Sokobanja, 17. VII 1942. g.

Oduvek sam žalio što ne umem da slikam ili bar crtam, ali s godinama žalim sve češće i sve jače. Prava je žalost gledati lepe doksate, obrasle u vinovu lozu i gusto zagasitomodro cveće klimatisa, a ne moći ih obeležiti i zadržati drugačije do bleđim i mrtvim rečima.

Kao u većini zemalja južnog Balkana, i ovde je sva nega i briga stanovnika ovih malih belih kućeraka usredsređena na dvorište i doksat. Tu se izražava i izdovoljuje sva njihova potreba za lepotom i dekorom. Jer sve drugo, ulice, kuće, javne zgrade i kapije, sve je šturo, neugledno, nevešto pravljeno i slabo održavano. Ulice su kamenite, blatne i prašne, kuće bez najosnovnije udobnosti, raskrsnice i trgovi bez plana i lepote, sva javna mesta zapuštena i prljava. Ali zato

svaki i najsiromašniji dom ima doksat (bogatiji u staklu) i na doksatu i oko njega čitav jedan dekor od lišća, cveća i drveća. Vinova loza redovno obavija crep i suve, teške, iskri-vljene hrastove grede. Uza zid se penje – gusta i teška gir-landa modrog klimatisa. Između zida i kaldrme raste uža ili širi pojas šeboja, kane, ili jednostavne trave mirišljavke. U sredini avlije više ili manje gusti bokori georgina.

Samo dobra slika mogla bi prikazati te avlije i te doksate koji su jedini ali rečiti izraz kulture i lepote ovog inače grubog, tvrdog i sirovog sveta; samo sa slike bi se možda moglo naslutiti u kakvoj je vezi takav negovan doksat sa mladom ženom ili devojkom koja živi u toj kući, sa njenom stvarnom sudbinom, njenim skrivenim osećajnim i čulnim životom i njenim položajem u toj kući.

U prolazu, ja čitam te cvetne doksate. U stilu i načinu kako je svaki od njih okićen cvećem i lišćem ima nečega jednolično i osveštano ritualnog, kao u ikonama, ali u isto vreme i nečega: ličnog i porodičnog, izdvojenog i originalnog. Razumem ih, čini mi se, lako i sa radošću, ali na moju veliku žalost ne umem rećima da prenesem i ponovim, ni približno, skroviti smisao onoga što mi oči kažu.

Sokobanja, 19. VII 1942. g.

Jedan pretrglija, mršav, alkoholik, neobrijan, modrih očiju drska pogleda, govori jednom seljaku, sumornom i teškom domaćinu, dodirujući mu poverljivo rukav:

– Ti mene znaš, hvala Bogu...

SADRŽAJ

I

DNEVNICI

MEĐU SIRENAMA [Berlin, 1940]	9
DNEVNIK, SOKOBANJA, 1942.	16
DNEVNIK, BEOGRAD, 1944.	27

II

PRIPOVETKE

RAZARANJA	47
ZEKO	53
SLUČAJ STEVANA KARAJANA	177
S LJUDIMA (odlomak).....	190
TAJ DAN.....	199
DEDIN DNEVNIK	207

III

RATNI STIHOVI I BELEŠKE

OTKRIVANJE	217
PISMO NIKOME	218
NOĆNI RAZGOVOR 1941.	219
IZ ZNAKOVA PORED PUTA I BELEŽNICA ...	221

NAPOMENA PRIREĐIVAČA

Biljana Đorđević Mironja: <i>Andrićeva hronika rata i bombardovanja</i>	229
--	-----

Ivo Andrić
O RATU I BOMBARDOVANJU

Za izdavača
Dijana Dereta

Korektura
Spomenka Tripković

Likovno-grafička oprema
Marina Slavković

Prvo DERETINO izdanje

ISBN 978-86-6457-251-4

Tiraž
500 primeraka

Beograd 2019.

Izdavač / Štampa / Plasman
DERETA doo
Vladimira Rolovića 94a, 11030 Beograd
tel./faks: 011/ 23 99 077; 23 99 078
www.dereta.rs

Knjižara DERETA
Knez Mihailova 46, tel.: 011/ 26 27 934, 30 33 503

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

821.163.41-82

АНДРИЋ, Иво, 1892–1975

О рату и бомбардовању / Ivo Andrić ; [priređila] Biljana Đorđević Mironja. – 1. Deretino izd. – Beograd : Dereta, 2019 (Beograd : Dereta). – 234 str. ; 21 cm

Tiraž 500. – Str. 229–234: Andrićeva hronika rata i bombardovanja / Biljana Đorđević Mironja.

ISBN 978-86-6457-251-4
COBISS.SR-ID 278327308